

Заключний акорд Другої світової

Олександр ЛИСЕНКО,
завідувач відділу історії України
періоду Другої світової війни
Інституту історії України НАНУ,
доктор історичних наук, професор

Валерій ГРИЦЮК,
начальник Гуманітарного інституту
Національного університету оборони
України імені Івана Черняхівського,
кандидат історичних наук,
старший науковий співробітник

58

Ще 13 квітня 1941 року між СРСР і Японією було укладено пакт про нейтралітет. Та чи міг цей дипломатичний крок стати надійним запобіжником війни між двома державами? Відповідь можна знайти у висловлюванні японського міністра закордонних справ Йосуке Мацуоки через три дні після нападу Німеччини на СРСР: «Основною зовнішньої політики Японії є Троїстий пакт, і якщо теперішня війна та пакт про нейтралітет суперечитимуть цій основі й Троїстому пакту, то пакт про нейтралітет не матиме сили».

Усвідомлення цієї загрози змусило радянське військово-політичне керівництво протягом усієї війни навіть у найкритичніші моменти на радянсько-німецькому фронті утримувати майже 40 дивізій (приблизно стільки, як США та Велика Британія разом) на Тихоокеанському театрі воєнних дій.

Упродовж травня–липня 1945 року японське військово командування на території окупованих Маньчжурії та Кореї оголосило мобілізацію армії всього чоловічого населення віком від 19 до 40 років, загальну трудову повинність для чоловіків, сформуло «добровольчі» загони для виконання функцій польової жандармерії, організувало загони військових планеристів, підпорядкувало всі залізничні військовому відомству, а також створило головний штаб усіх ВМС, 2 штаби головнокомандувачів сухопутних сил і штаб командувача ВПС. Ці мобілізаційні заходи охопили майже 20 мільйонів осіб.

Однак реалії завершального етапу Другої світової війни змусили Японію відмовитися від агресивних намірів щодо Радянського Союзу. Намагаючись уникнути війни на два фронти, японська дипломатія здійснювала маневри з метою запобігти радянському збройному втручання на Далекому Сході. Проте на Ялтинській конференції було домовлено про вступ СРСР у війну проти Японії через 3 місяці після капітуляції Німеччини «за умов: 1. збереження «статус-кво» зовнішньої Монголії (Монгольської Народної Республіки); 2. відновлення належних Росії прав, порушених віроломним нападом Японії в 1904 році, а саме: а) повернення Радянському Союзу

південної частини острова Сахалін та всіх прилеглих до нього островів...; 3. передачі Радянському Союзу Курильських островів» [1]. Уже в липні 1945 року глава японського Кабінету Міністрів Судзукі, ознайомившись із Потсдамською декларацією про припинення воєнних дій і беззастережну капітуляцію, заявив, що його країна буде невідступно продовжувати просування вперед і вести війну до кінця. У відповідь на це Радянський Союз приєднався до заяви Китаю, Великої Британії та США й 8 серпня 1945 року оголосив війну імператорській Японії.

Головним об'єктом бойових дій на Далекому Сході Верховне Головнокомандування СРСР вважало Квантунське угруповання чисельністю понад мільйон осіб. До його

складу входили власне Квантунська армія (750 тисяч), армія Маньчжоу-Го (118 тисяч), війська внутрішньої Монголії (112 тисяч), інші місцеві формування (10 тисяч), війська в Кореї (210 тисяч), на території Південного Сахаліну й Курилах (20 тисяч) [2]. Це 42 піхотні, 7 кавалерійських дивізій, 23 піхотні, 2 кавалерійські та 2 танкові бригади, що мали 1 200 танків, 5 400 гармат, близько 2 000 літаків. Крім того, була створена Сунгарійська річкова флотилія. У складі ВМФ, зосередженого переважно на базах Японії, було 1 мільйон 300 тисяч військовослужбовців та військовонайманих, флот мав на озброєнні близько 3 300 кораблів. У вирішальних боях могли бути використані 19 ескадрених міноносців і 38 підводних човнів [3].

Міністр закордонних справ Японії Йосуке Мацуока підписує пакт про ненапад між Японією та СРСР. На задньому плані – Йосиф Сталін, який порушить цей пакт через чотири роки

Здійсненню операції з ліквідації Квантунської армії передувала низка організаційних заходів. Для загально-го керівництва було створено Головне командування радянських військ на Далекому Сході на чолі з маршалом О. Василевським. Одночасно створено 3 фронти: Забайкальський (командувач – маршал Р. Малиновський); 1-й Далекосхідний (командувач – маршал К. Мерецков); 2-й Далекосхідний (командувач – генерал армії М. Пуркаєв). Для морських операцій залучалися Тихоокеанський флот (командувач – адмірал І. Юмашев) і Червонопрапорна Амурська флотилія (командувач – адмірал М. Антонов), які мали 2 крейсери, 1 лідер, 12 есмінців, 78 підводних човнів, близько 500 інших бойових кораблів і понад 1500 літаків.

Далекосхідна група радянських військ налічувала близько 1 мільйона 750 тисяч людей особового складу, 30 тисяч гармат і мінометів, понад 5 тисяч танків і САУ, приблизно стільки ж бойових літаків. Співвідношення в живій силі між радянськими та японськими військами становило 1,2:1; в гарматах і мінометах – 5:1, в танках – 4,8:1, в літаках – 2:1 [4].

У ході підготовки до бойових дій вдосконалили оборону вздовж державного кордону, побудували нові й відремонтували старі дороги та мости, обладнали командні й спостережні пункти, артилерійські позиції, забезпечили оперативну-стратегічне керівництво військами. Провідна роль в операції відводилася Забайкальському фронту, ударне угруповання якого мало наступати в напрямку Мукдена та Чанчуна, та 1-му Далекосхідному фронту, війська котрого мали завдати удару з Примор'я на Грін і Чанчунь. Наступ з двох протилежних напрямків, які розділяли 1 500 кілометрів, ставив противника в умови війни на два фронти, до того ж малорозвинена інфраструктура комунікацій не давала змоги вчасно налагодити постачання. Війська 2-го Далекосхідного фронту мали надавати допомогу в розгромі Квантунської армії та оволодінні районом Харбін.

У ніч на 9 серпня 1945 року війська трьох фронтів перейшли державний кордон СРСР і вступили на територію Маньчжурії. Уранці радянська авіація завдала бомбових ударів по залізничних вузлах, станціях, аеродромах і колонах військ противника. Вона підтримувала наземні війська під час прориву укріпрайонів, зривала маневри ворожих резервів, здійснювала повітряну розвідку та висадку десантів.

Головні сили Забайкальського фронту вели наступ на ворожі позиції, розташовані за стіною Велико-го Хінгану. Вже в перший день наступу 6-а гвардійська танкова армія, якою командував уродженець України генерал А. Кравченко, пройшла 150 кілометрів, після чого почала до-

лати гірський хребет. Перехід через Хінганський хребет бронетанкових і механізованих військ 30-ї армії, котрими командував генерал-майор О. Цінченко, відбувся організовано завдяки чіткій діяльності інженерних військ армії, якими керував полковник В. Тимошенко.

На 3-й день операції несподівано для противника з'єднання 6-ї гвардійської танкової армії, подолавши перевал, вийшли на стратегічний простір Маньчжурської рівнини й захопили міста Лубей і Туцюань.

З 9 до 14 серпня війська Забайкальського фронту розгромили частини противника в прикордонній смузі й вийшли на Центрально-Маньчжурську рівнину. Оволодівши комунікаціями між Маньчжурією та Північним Китаєм, вони відікли Квантунську армію від стратегічних резервів японського командування.

У розташуванні 1-го Далекосхідного фронту успішно діяли війська 5-ї армії, які почали наступ нічним штурмом Пограничненського укріпрайону. Запеклі бої розгорнулися на підступах до міста Муданьцзян. Тут японці широко використовували солдатів-смертників, які полювали за нашими генералами та офіцерами й билися до останнього. У боях під станцією Мадаоші 200 японських камікадзе, обвішаних сумками з 40 кілограмами толу й ручними гранатами, плазували в густому гаюляні й кидалися під радянські танки.

18 серпня під час штурму Хайларського укріпрайону уродженець Чернігівщини В. Бульба повторив подвиг О. Матрєсова. У бою за Мулін відзначився старшина Л. Бужковський з Поділля. Разом із групою розвідників він обійшов з флангу панівну висоту й особисто знищив 16 ворожих солдатів, одного захопив у полон. Кулеметну точку було ліквідовано, що дало змогу продовжити наступ. Груді відважного старшини прикрасив орден Червоного Прапора [5].

Для прискорення просування назустріч військам Забайкальського фронту маршал К. Мерецков наказав обійти Муданьцзян з півдня. Наступаючи вздовж узбережжя Тихого океану, з'єднання армії у взаємодії з флотом оволоділи кількома містами й портами Північної Кореї. Штаб Тихоокеанського флоту підготував десантну операцію з знешкодження військово-морської бази Сейсін, що мала два оборонні обводи зі 180 дотами, велику кількість дзотів та мінних полів і утримувалася 4-тисячним гарнізоном. Десантна операція, в якій брали участь 6 тисяч десантників і авіагрупа з 261 літака, тривала з 13 до 16 серпня.

В організації висадки десанту провідну роль відіграла бригада сторожових кораблів під командуванням капітана 3-го рангу М. Беспалова – уродженця міста Суми. 14 серпня під покривом туману радянські

кораблі висадили морських піхотинців у порту Сейсін. За підтримки артилерії десантники швидко захопили порт і частину міста. Протягом ночі з 14 на 15 серпня М. Беспалов керував діями бійців, які утримували позиції, забезпечивши успіх висадки морської піхоти. За вмілі й рішучі дії в цьому та інших боях Михайло Гаврилович удостоєний звання Героя Радянського Союзу.

Війська 2-го Далекосхідного фронту головну увагу зосередили на Сунгарійському і Жаохейському напрямках. Як і на інших фронтах, тут доводилося долати не лише опір ворога, а й природні перешкоди – через паводок на Амурі та бездоріжжя. Силами 15-ї армії було взято місто Фугдін, що відкривало шлях на Цзямуси. Форсувавши річку Уссурі в районі Дуньяня й ліквідувавши Жаохейський укріпрайон, 5-й стрілецький корпус розгорнув наступ на місто Баоцін. У ході цієї операції командир роти мотострілецького батальйону 172-ї танкової бригади ст. лейтенант І. Бірченко, діючи в складі передового загону, одним із перших 12 серпня увірвався в місто Дахечжехень, де в нетривалому бою разом зі своїми бійцями знищив майже взвод ворожих солдатів, а 20 захопив у полон. Рота І. Бірченка 14 серпня перша вийшла до Баоціна й, взаємодіючи з іншими підрозділами, розгромила ворожий гарнізон і захопила місто. Самовіддані дії молодого, але досвідченого командира, славного сина Донбасу були гідно оцінені командуванням: 8 вересня 1945 року він став Героєм Радянського Союзу.

У ході 6-денних боїв війська 2-го Далекосхідного фронту вклинилися в оборонні порядки противника на 50–200 кілометрів і розгорнули наступ на Цзямуси та Харбін.

Успішному наступу наших військ сприяли масовані удари авіації 9-ї та 10-ї повітряних армій. Високу бойову майстерність виявили українські льотчики. Свій бойовий рахунок поповнив помічник командира 4-го мінно-торпедного авіаполку майор Г. Попович. В одному з чергових вильотів він потопив есминець противника й здобув цінні розвідувальні дані. У вересні 1945 року Г. Попович став Героєм Радянського Союзу. Близько 4,5 тисячі бойових вильотів здійснили льотчики 9-ї повітряної армії, які висадили в повітря 54 склади, пошкодили 682 автомобілі, знищили 9 цистерн із паливом, 54 паровози, 31 залізничний ешелон, 50 вагонів, 14 танків, 5 барж. 3-поміж тих, хто відзначився в цих боях, славні сини України: майор Г. Євтушенко, О. Логвиненко, лейтенант В. Величко, майор Г. Калюжний, капітан Г. Бондаренко, капітан-інженер А. Білецький [6].

Реальна загроза поразки змусила уряд Японії 14 серпня прийняти рішення про капітуляцію. Однак війська Квантунської армії продовжували

чинити впертий опір. У зв'язку з цим 16 серпня було опубліковано пояснення Генерального штабу Червоної армії, в якому наголошувалося, що зроблене японським імператором 14 серпня повідомлення про капітуляцію Японії є лише загальною декларацією, адже наказу про припинення бойових дій не віддано і японські збройні сили продовжують опір.

Тому радянські війська не припинили наступ. 19 серпня війська Забайкальського фронту вийшли в райони Чіфін, Чанчунь, Мукден, Кайтун, Ціцікар, вбивши клин у Квантунську армію. Війська 1-го Далекосхідного фронту й Тихоокеанського флоту зайняли місто Сейсін на території Кореї і вийшли в тил Квантунського угруповання. Після цього в порти Ететін (Одечжін) і Гензан (Венсан) було висаджено морські десанти. Для прискорення капітуляції ворога 24 серпня було висаджено повітряні десанти й у Канко (Хамхін) і Хейдзіо (Пхеньян).

Одночасно зі знищенням головних сил Квантунської армії на материк було проведено локальні операції на Сахаліні та Курильських островах. З 11 по 16 серпня сили 16-ї армії та Північної Тихоокеанської флотилії здійснили Південно-Сахалінську наступальну операцію. Після висадки десантів у Торо (16 серпня), Маоці (20 серпня) й Отомарі (25 серпня) внаслідок чіткої взаємодії наземних, морських і повітряних сил противник був розгромлений.

Важливе значення в завершенні далекосхідної кампанії мала Курільська десантна операція військ 2-го Далекосхідного фронту й Тихоокеанського флоту, здійснена протягом 18 серпня – 1 вересня. Японці тримали на Курилах понад 80 тисяч солдатів та офіцерів. Незважаючи на впертий опір противника, в ніч на 19 серпня штурмові групи 101-ї стрілецької дивізії висадили в повітря японські берегові батареї на острові Шумшу. Доставлені вранці на берег 11 гармат посилили атакуючий натиск десанту. 21 серпня японський гарнізон склав зброю. До кінця серпня було зайнято й інші острови Курильської гряди. А 1 вересня – висаджено останній десант на острів Кунашир.

Війська 2-го Далекосхідного фронту за цей час оволоділи містом Цзямуся й у взаємодії з Амурською флотилією вели наступ у напрямку Харбіна. Тихоокеанський флот контролював узбережжя Північної Кореї, авіаз'єднання 9-ї та 10-ї повітряних армій панували в повітрі над усім театром воєнних дій. 17 серпня головнокомандувач Квантунської армії генерал Отодзо Ямадо, розуміючи безперспективність подальшого опору, віддав наказ про негайну здачу зброї радянським військам. Для захоплення найважливіших військових та ци-

вільних об'єктів та прийому капітуляції японських гарнізонів було висаджено десанти в Мукдені, Чаньчуні, Порт-Артурі, Дальньому, Харбіні й Гіріні. Слідом за ними в міста вступили передові частини, а згодом з'єднання 6-ї гвардійської танкової армії. Висадкою авіадесанту в районі Чанчуня керував заступник командира бригади 6-ї гвардійської танкової армії майор П. Авраменко. Удостоєний звання Героя Радянського Союзу за вмиле керівництво діями свого підрозділу в ході Яссько-Кишинівської операції, сумчанин П. Авраменко відзначився також під час далекосхідної кампанії. Колишній начальник Генерального штабу С. Штеменко згадав: «На 11 годину 19 серпня на Чаньчунському центральному аеродромі приземлився весь десант на чолі з Героєм Радянського Союзу гвардії майором П. Авраменком. Складався він із офіцерів та бійців 30-ї гвардійської мехбригади. Десантники зняли аеродромну охорону противника, зайняли кругову оборону й почали роззброєння японо-маньчжурських військ. Увечері над штабом Квантунської армії було знято японський прапор і піднято радянський» [7].

З 19 серпня японці почали капітулювати майже повсюдно. В полон потрапило 148 японських генералів, 594 тисячі офіцерів та солдатів. До кінця серпня завершилося роззброєння Квантунської армії.

Саме в цей час група розвідуправління Забайкальського фронту на чолі з українцем генералом О. Притулою отримала наказ маршала Р. Малиновського затримати імператора Маньчжурії Пу І, який перебував у розташуванні штабу армійської групи японців. Висадка радянського десанту на аеродромі в Мукдені була настільки несподіваною, що охорона не встигла навіть учинити опір. Останній імператор династії Цінь, яка мала 380-річну історію, став свідком на процесі японських військових злочинців у Токіо. У групі захоплення був уродженець Запоріжжя Б. Оуд. 1942 року він закінчив спеціальну школу, в якій готували фахівців з далекосхідних країн, і був відряджений до розвідуправління Далекосхідного фронту. Однак складна ситуація на радянсько-німецькому фронті змусила Ставку перекинути значні сили на європейський театр воєнних дій. Б. Оуд брав участь у боях під Сталінградом, на Дону, визволяв рідну Україну. З початком далекосхідної кампанії його, як фахівця, котрий мав спеціальну підготовку, відправили в розпорядження Забайкальського фронту. Б. Оуд був членом радянського представництва під час підписання капітуляції Японії на борту лінкора «Міссурі» 2 вересня 1945 року. До речі, очолював

групу уродженець міста П'ятихатки Дніпропетровської області генерал К. Дерев'яно, а одним із чотирьох її членів був ще один наш земляк – генерал авіації М. Воронов [8].

Згідно з Актом про капітуляцію Японія визнавала умови Потсдамської конференції, а також заявляла про припинення бойових дій і роззброєння всіх збройних сил. За час кампанії, що тривала лише 24 дні, противник втратив понад 677 тисяч солдатів та офіцерів, у т. ч. майже 84 тисячі вбитими, велику кількість техніки, озброєння, військового спорядження. Тільки війська Забайкальського та 1-го Далекосхідного фронтів захопили близько 3700 гармат, мінометів і гранатометів, 600 танків, 861 літак, 12 тисяч кулеметів, 200 автомашин, 13 тисяч коней, 679 різних складів тощо [9]. Війська 2-го Далекосхідного фронту та Амурської військової флотилії захопили всі кораблі Сунгарійської військово-річкової флотилії.

Усіх учасників боїв на Далекому Сході нагороджено спеціальною заснованою медаллю «За перемогу над Японією», 87 воїнам присвоєно звання Героя Радянського Союзу, а 6 із них відзначено вдруге. Зокрема, й нашого земляка – генерала А. Кравченка. Близько 300 тисяч осіб одержали ордени та медалі.

Переможне закінчення війни на Далекому Сході поклато край японській окупації та загибелі людей у Китаї, Кореї та інших країнах Південно-Східної й Східної Азії.

Список використаних джерел

1. Внешняя политика Советского Союза в период Отечественной войны: Документы и материалы. – М.: Госполитиздат, 1947. – Т. 3. – С. 111.
2. Иванов С. П. Из опыта подготовки и проведения Маньчжурской операции 1945 года // Военная мысль. – 1990. – № 8. – С. 43–44.
3. Макаров Т. С. Некоторые вопросы, связанные с разгромом милитаристской Японии в 1945 г. – В кн.: Победа СССР в войне с милитаристской Японией и послевоенное развитие Восточной и Юго-Восточной Азии. – М.: Наука, 1977. – С. 204.
4. Великая Отечественная война Советского Союза 1941–1945 гг.: Краткая история. – М.: Воениздат, 1965. – С. 534.
5. ЦАМО РФ. – Ф. 9 ПА, оп. 5753, спр. 102, арк. 45, 149.
6. Там само. – Оп. 5072, спр. 280, арк. 57.
7. Штеменко С. М. Генеральный штаб в годы войны. – М.: Воениздат, 1968. – С. 369.
8. Полюшко В. Как запорожский казак брал в плен императора // Киевские ведомости. – 1995. – 3 ноября.
9. Разгром Квантунской армии Японии. – М.: Воениздат, 1985. – С. 26.